

kod doručka: za doručkom;
kod druge rasprave: na drugoj raspravi — za (vrijeme) druge rasprave;
kod vjetra: kad je vjetar;
kod kašlja: u slučaju kašlja.

NEKOLIKO PRIMJERA UZ ČLANAK »O JEZIČNOM RAZVOJU«

Radoslav Katičić

U članku o jezičnom razvoju¹ izložio sam neka važnija svojstva te pojave i nastojao pokazati u kakvoj je ona vezi s određivanjem norma književnoga jezika. Tamo sam došao do zaključka da je stalno pozivanje na jezični razvoj koji navodno otežava ili čak onemogućuje čvrsto normiranje književnoga jezika samo znak niske razine na kojoj se nalazi naša jezična kultura. U tom izlaganju mogao sam zbog skučenosti prostora navesti samo malo primjera, a i te sam morao više nabaciti nego izložiti. Zato bih ovdje svoj članak dopunio s nekoliko odabranih primjera. Izlažući ih služit ću se pojmovima i terminima koje sam uveo i protumačio u članku o jezičnom razvoju.

Tekst nekoga jezika može raščlaniti svatko tko je taj jezik naučio. Nije važno da li je tekst proizveden pred djelić sekunde, jučer ili pred nekoliko godina. Tekst predavanja koje slušamo, tekst jučerašnjih novina i tekst eseja izašloga u kojem književnom časopisu pred desetak godina pokazuju organizaciju jednakih svojstava. To su sve tekstovi istoga jezika. Razlike će postojati samo u čestoti kojom se u tekstu ostvaruju neki elementi te organizacije. No ako se vremenski razmak povećava, nužno ćemo jednom početi susretati tekstove koji nisu organizirani istim jezikom premda se taj jezik u istoj društvenoj zajednici upotrebljava u jednakim prilikama. Te su promjene male i pojedinačne, ali se kroz dulje vremena tako nakupljaju da odmah moraju udariti u oči. To može pokazati jedan primjer s istoga područja i iz iste društvene (narodne) zajednice u kojoj danas kao književni služi jezik kojim je organiziran tekst našega članka. Šaljući svoje prve pjesme, pisao je 2. ožujka 1839. godine Antun Nemčić na tadašnjem književnom jeziku Ljudevitu Gaju među ostalim i ovo:

Uvĕren jesam-i polag vse svojljubnosti (kŭ darežljiva narav nikomu, dakele nit' meni skratila nije) priznati usilujem se: da maloga vraga valjadu-možeбити i ništa! nu dobro se sĕtjam one u Danici Tečaja 1. pod brojem 17. priobćene misli — i zato — da onom dĕtetu, koje u vodu nikako iti nije htelo, dotli najmre plivati nebŭ znalo — nebudem podoban — pŕvvikrat u vodu stupio sam — nu pred Vami samo — kano iskusnom tudje golote pokrovitelju i sviuh pogreškikh vĕštome smotritelju.²

¹ Jezik, XII, str. 33–41.

² A. Nemčić, Izabrana djela, uredio i uvod napisao M. Šrepel, Zagreb, MH, 1898, str. XI.

Na temelju današnjega književnoga jezika ovaj se tekst ne može u cjelini raščlaniti niti bi se isto takav mogao proizvesti. Razlika je već u pravopisu. Na temelju našega popisa slova i pravila po kojima se ona slažu ne možemo raščlaniti (pročitati): *uvěren, sětjam, dětetu, pàrvikrat, věštome*, niti bismo takve isječke teksta mogli proizvesti (napisati). Slova *ě* nema u našem popisu, niti ima slova *đ*.³ Ako to posebno ne naučimo, ne znamo da dvoslov *ar* označuje slogotvorno *r* i da *tj* označuje *ć*. Na tome ništa ne mijenja okolnost što će svatko pogoditi koje su riječi gore napisane. To se može zato jer je jezik uvijek tako organiziran da pruža više obavijesti (više podataka) nego što je prijeko potrebno. Takav organizirani višak obavijesti zove se u obavijesnoj teoriji *zalihost (redundancija)*. Jezik mora biti zalihostan jer bi inače najmanja buka, pogreška ili nepažnja onemogućila primanje vijesti u govornom aktu. Zbog te zalihosti možemo većinom prepoznati riječ i ako nam nedostaje obavijest sadržana u jednom slovu. Tako će svatko moći prepoznati riječi: *uv.ren, d.tetu p.rvi, v.štome*. Naprotiv *s . . . am* ne može prepoznati nitko, a i *s.tjam* teško. No u rečenici se povećava zalihost pa će svatko moći prepoznati rečenicu: *nu dobro se s.tjam one . . . priobćene misli*. Ta bi se rečenica mogla prepoznati i sa *s . . . am*. Kraj toga je u ovim primjerima dano manje obavijesti nego u našem tekstu jer nam tačke kazuju samo koliko slova nedostaje, a u tekstu dobivamo ipak neke podatke o razredu u koji ta slova spadaju, saznajemo da li su to samoglasnici ili suglasnici, pa onda kakvi su suglasnici. Tako su *e* i *a* samoglasnici, a *t* i *j* suglasnici i to dentalan i palatalan. No i ta je obavijest dijelom zalihosna jer je kod *s.tjam, uv.ren, v.štom, d.tetu* zbog pravila po kojima se u našem jeziku slova spajaju toliko vjerojatnije da je ispušteno slovo samoglasničko, da je ta vjerojatnost praktički jednaka sigurnosti. Riječi: *vse, priobćene* mogli smo doduše raščlaniti slovo po slovo, ali one sadrže dvoslove koji u našem jeziku nisu dopušteni unutar riječi. Zato i njih kao riječi (za razliku od uzastopnosti slova) ne bismo mogli prepoznati da u jeziku nema zalihosti.

Još su veće razlike između našega književnog jezika i jezika ovoga teksta ako se ne gledaju slova i pravila po kojima se slažu, nego najmanje jedinice na koje se mogu rastaviti oblici riječi istovremeno po izrazu i po sadržaju. Oblike *žena, žene* možemo smatrati kao sastavljene od jedinica *žen = odrastao ženski čovjek, -a = nominativ singulara ženskoga i muškoga roda* i *-e = genitiv singulara ženskoga i muškoga roda*. Te se jedinice po izrazu i sadržaju ne mogu dalje dijeliti i zovu se *m o r f e m i*. Tako se *žen = odrastao ženski čovjek* ne može dalje dijeliti. Dijeliti se može samo izraz npr. na *ž-e-n*; ali te jedinice ne stoje u vezi s dijelovima sadržaja: *odrastao ženski čovjek*. Najmanje uzastopne jedinice izraza zovu se u jeziku *f o n e m i*, a u pismu *g r a f e m i*. Isto se tako sadržaj *odrastao ženski čovjek* može dijeliti npr. na *odraslost- čovjek- ženskost*, ali te jedinice sadržaja ne stoje u vezi s dijelovima izraza: *žen*. Isti tekst može

³ To nije *a* s akcentom, koji se također po našem pravopisu ne piše, nego s dijakritičkim znakom i označuje zajedno sa slovom *r* slogotvorno *r*.

se raščlanjivati jedinicama razne veličine. Tako smo prvo raščlanjivali po grafemima, a sada po morfemima. Veličina jedinica kojima se raščlanjuje zove se *r a z i n a*. Prvo smo raščlanjivali na razini grafema, a sada na razini morfema. Ako dakle s popisom morfema našega književnoga jezika i s pravilima u njemu utvrđenim o njihovu slaganju pristupimo raščlanjivanju Nemčićeva teksta, naići ćemo na neke teškoće. Morfeme *polag = pokraj, vs = sve, nit = niti du = 3. l. plur. prez., hte = htjeti, tli = tamo, najmre = naime, bû = buduće vrijeme, krat = put, ami = instrumental plurala žens. i muž. roda*, ne nalazimo u svojem popisu. Morfem *k = koji* postoji doduše u našem popisu (isp. *k-ôga*) ali se ne može s tim izrazom povezati s morfemom u akuzativ sing. žen. roda određenih pridjeva. Morfem *ih = gen. plurala* nije tu naveden jer uzastopnost grafema *ih* označuje uzastopnost fonema *iju* s duljinom na *u*, a to u našem popisu postoji kao izraz morfema gen. pl. svih rodova kad se ovaj spaja s morfemom *sv = sve*. Isto tako u *pogreških* uzastopnost grafema *ih* označuje fonem *i* s duljinom, a i to stoji u našem popisu kao izraz morfema za gen. plur. ženskoga roda.

Dalje po pravilima našega jezika u vezi *svojljubnost* morao bi morfem *svoj* imati izraz *svoje*, dakle *svojljubnost*, u vezi s morfemom *i = íci* morfem *ti = infinitiv* morao bi imati izraz *ći*. Ako znamo samo svoj književni jezik, ne možemo dakle Nemčićev tekst raščlaniti na morfeme, niti bismo tekst s takvom uzastopnosti morfema mogli proizvesti. Čovjek koji zna doista samo današnji književni jezik mogao bi ovaj tekst raščlaniti (razumjeti) samo po zalihosti, a nikako ga ne bi mogao proizvesti (reći ili napisati).

Ako prijedemo na razinu višu od morfemske kao što je razina riječi, pokazat će se da i tako ovaj tekst ne možemo raščlaniti po našem jeziku. Tako u našem popisu riječi (rječniku) nema: *svojljubnost, usilovati se, smotritelj*. Njima treba dodati sve one riječi u kojima se nalaze morfemi kojih nema u popisu našega književnoga jezika. Osim toga po njegovim pravilima ne bi se mogle riječi ovako slagati: *uvjeren je s a m, darežljiva n a r a v nikome skratila nije, darežljiva narav nikome s k r a t i l a nije* (Reklo bi se: *darežljiva priroda nikomu uskratila nije*), *maloga v r a g a valjadu, u Danici T e č a j a 1, da onom djetetu nebudem p o d o b a n*. Bez zalihosti ovaj se tekst po rječniku našega književnoga jezika ne da raščlaniti i nikako se po njemu ne može proizvesti. Što se tiče uzastopnosti riječi, po našem književnom jeziku ne bi moglo stajati: *pàrvikerat u vodu stupio sam*.

Ima dalje riječi, njihovih povezivanja i redosljeda koji su i po našem književnom jeziku mogući, ali je vrlo malo vjerojatno da bi se javili u ovakvom ležerno pisanom privatnom pismu. Ovaj bi članak postao preopširan kad bi se sve to nabrajalo. Ovdje ćemo samo pokazati jedan od tekstova koji ostvaruju vijest istoga sadržaja na današnjem književnom jeziku:

Pored svega samoljublja koje darežljiva priroda nije uskratila nikome, pa ni meni, uvjeren sam i moram priznati da malo vrijede, a možda i ništa. Ali se dobro sjećam Vaše misli izrečene u Danici god. 1, br. 17 i zato, da ne budem sli-

čan onom djetetu koje nikako nije htjelo ići u vodu, a dok to ne učini, neće znati plivati, prvi sam put stupio u vodu, ali samo pred Vama kao iskusnom zaštitniku tuđe golote i čovjeku koji vješto uočava tuđe pogreške.

Nema sumnje da je ovakav tekst na našem književnom jeziku mnogo vjerojatniji nego što bi bio Nemčićev, da se u njemu ispravi sve što po našem jeziku ne može stajati. Uspoređujući oba teksta, može se utvrditi što je sve u organizaciji Nemčićeva teksta i po našem jeziku moguće, ali slabo vjerojatno u tekstu takve prirode.

Ovom će izlaganju možda netko prigovoriti da organizacija Nemčićeva teksta po nekim svojim osobinama nije u skladu niti s tadašnjim normama književnoga jezika. To se npr. sa sigurnošću može tvrditi o futuru: *nebu znalo*. Međutim i organizacija tekstova koje mi danas proizvodimo na književnom jeziku nije uvijek baš posve u skladu s normama, a ipak ti tekstovi služe kao književni. U raznim se razdobljima norma književnoga jezika može jače ili slabije nametnuti i sve promjene u tom pogledu i same su dio jezičnoga razvoja. U pismu autora početnika uredniku književnoga časopisa upotrebljava se književni jezik. Do koje se mjere kod toga poštuju njegove norme, također je relevantan podatak o jezičnom razvoju. Danas npr. nitko u takvom pismu ne bi napisao: ne bu znalo.

Što se povećava vremenski razmak, razlike su brojnije. Da bismo to pokazali, možemo uzeti spis o presudi krašićkoga suda u sporu između Ivana Kozlovića i Matka Talkovića od 30. studenoga 1581. Radi se dakle o službenom dokumentu i jezik kojim je taj tekst organiziran ne možemo, a da ne smatramo književnim. Radi se i opet o području i zajednici u kojoj se danas upotrebljava naš književni jezik. Spis počinje ovako:

*Leta 1581 Dan Zadny Nowembra, cha ye Na Dan Zwetogha Jandrya, w kraschychyh, Na Lycze Zemlye, na Zenokossy Dwgawy, By Prawda z yedne Ztrane med Matakom Thalkowychem, A zdrwge ztrane med Iwanom kozlowichem. Goworasse recheny Matak Thalkowich: Gozpodo I Prawdo! Ja nyzam byl Josche royen, Da ye moj Dyd I moj otacz owu zenokossu kwpyl po zakonw kraschychkom, I Iz tretyh rwk wazel.*⁴

Ovdje su razlike u pravopisu vrlo velike, razlike na razini morfema, riječi i rečenice razmjerno su manje, iako su znatno brojnije nego u Nemčićevu tekstu. Prostor ne dopušta da se i ovdje izvrši iscrpna analiza tih razlika. Bit će za svakoga zanimljivo i korisno ako je po izloženom obrascu izvrši sam. Tada će se uvjeriti da u ovom tekstu ima 15 morfema kojih nema u popisu našega književnoga jezika dok ih je u Nemčićevu tekstu bilo 10. Tu se vidi da povećanje vremenskoga razmaka nije dovelo do razmjernoga povećanja različitosti. No tekstovi koje ovdje možemo navoditi mnogo su prekratki, a da bi se na temelju kvantitativnih podataka koje oni daju mogao izvesti bilo kakav zaključak. To je

⁴ Kukuljević, Acta Croatica, str. 283.

područje usprkos pretežno historijski orijentiranom interesu starije lingvistike ostalo posve neistraženo.

U prošlom sam članku istakao da do sasvim jednake pojave dolazi kad se umjesto u vremenu krećemo u prostoru ili unutar neke društvene strukture. Budući da ovdje promatramo književni jezik, mogućnost kretanja unutar društvene strukture jako je ograničena. Mogli bismo promatrati razlike u organizaciji administrativnih, humanističkih, prirodnoznanstvenih i publicističkih tekstova, ali te razlike u pravilu ne izlaze iz okvira one organizacije koju opisujemo kao književni jezik. Zato ćemo se ovdje ograničiti na raznolikost koja se susreće pri kretanju u prostoru. Ne treba ići od Zagreba daleko na zapad, pa će se naići na književni jezik kojega tekstove nećemo moći na temelju poznavanja svojega književnoga jezika potpuno raščlaniti. To vrijedi već za jezik natpisa u Mokricama. Evo teksta s područja humanističkih znanosti pisanoga 1950. u Ljubljani:

Antika je s stališča razvoja društvenih oblik zato zanimiva, ker obsega (v svojem območju) razvoj od kolektivizma do individualizma. Za nas, ki gledamo ta razvoj, je posebno zanimivo vprašanje, kaj je prišlo za individualizmom.⁵ Svatko se može uvjeriti da se ovaj tekst prema našem književnom jeziku u načelu jednako odnosi kao Nemčićevo pismo i Krašička presuda. Razlika između njegove organizacije i našega književnoga jezika može se utvrditi istim postupkom. Samo što je ovdje do nje došlo pomicanjem u prostoru, a u prva dva slučaja pomicanjem u vremenu.

Ako se pomaknemo dalje na jugozapad, srest ćemo odjednom tekstove na književnom jeziku koji se tako jako razlikuje od našega da ćemo samo neznatne pojedinosti moći raščlaniti i prepoznati. Evo teksta iz humanističkih znanosti štampanoga 1961. u Firenci:

Le basi della nozione di Indeuropi sono linguistiche. Nessuna tradizione leggendaria, nessun evento storico conosciuto direttamente, nessuna concordanza appariscente di civiltà avrebbe permesso di concepire la nozione di una antichissima comunità culturale, se non si fosse risolto in modo chiaro, e per così dire preliminare, un problema grammaticale.⁶

Tu nije teško raščlaniti i prepoznati grafeme, a kad saznamo kakve fonemske uzastopnosti oni označuju, moći ćemo prepoznati samo tu i tamo koji morfem kao npr. *Ind, europ, linguistich, comun, problem, gramatic*.

Možda će sad netko pomisliti da ovakva promjena pri pomicanju u prostoru nema nikakve veze s promjenama u vremenu, s jezičnim razvojem. Međutim jedan će nam primjer pokazati da se i pri pomicanju u vremenu susreće ista pojava. Grad Šibenik i nosioci suvereniteta hrvatske države služe se danas u služ-

⁵ M. Grošelj, *Literatura in družba v antiki*, Živa Antika, 1 (1951), str. 59.

⁶ G. Devoto, *Origini indeuropee*, Firenze 1961, str. 3. Prijevod: Podloge su pojma Indo-evropljana lingvističke. Nikakva legendarna predaja, nikakav izravno poznat povijesni događaj, nikakva vidljiva podudarnost civilizacije ne bi bila dopustila da se pomisli na jednu vrlo staru kulturnu zajednicu, da se nije jasno i tako reći prethodno riješio jedan gramatički problem.

benoj upotrebi istim jezikom kojim je pisan ovaj članak. A 25. 12. 1066. izdao je u Šibeniku hrvatski kralj Krešimir povelju u kojoj je stajalo i ovo:

*Ego Cresimir rex Chroatie et Dalmatie, filius Stephani regis concessione Laurentii, Spalatensis archiepiscopi, omniumque nostri regni episcoporum et laudatione nostri ducis Stephani, ceterorumque Chroatiae comitum, do regiam libertatem monasterio sancte Marie Iadrensis, quod soror mea Cicca fabricavit.*⁷

Svi znamo da nije potrebno ići tako daleko u prošlost da bi se susrela ista pojava. Do 1847. isti je taj jezik bio u službenoj upotrebi svagdje u banskoj Hrvatskoj.

No veza između prostorne i vremenske raznolikosti ne iscrpljuje se time što se pri jednom i drugom pomicanju susreću iste pojave, nego se prostorna raznolikost može pretvoriti u vremensku i obratno vremenska u prostornu. Da bi jedan jezik u nekoj društvenoj zajednici ili na nekom prostoru zamijenio drugi, moraju oba neko vrijeme supostojati da bi ljudi govoreći još i starim jezikom naučili novi. Dva jezika jesu dva sustava znakova (dva kôda) i potrebno je vremena da čitava jedna zajednica ili stanovništvo nekoga kraja nauči preznakovljivi vijesti iz jednoga kôda u drugi. Ako dakle nakon nekoga vremena u kojem su dva jezika supostojala novi potisne stari, dogodila se jezična promjena pri kojoj je prostorno-društvena raznolikost pretvorena u vremensku. U vrijeme kada je Nemčić na hrvatskom književnom jeziku pisao uredniku tada jedinoga književnog časopisa u Hrvatskoj, u upravi i sudstvu banske Hrvatske još se upotrebljavao latinski jezik. Pomicanje iz jedne društvene sfere u drugu dovelo je do jezične raznolikosti. Kasnije je latinski potisnut iz uprave i sudstva i tako je prostorno-društvena raznolikost pretvorena u vremensku. Ako gledamo jezik uprave i sudstva u banskoj Hrvatskoj i pratimo ga od danas unatrag, doći ćemo do vremena u kojem je stari naš književni jezik zamijenio latinski. No moguće je i obratno. Kad je u Italiji talijanski jezik u familijarnoj upotrebi zamijenio latinski, ostao je latinski još dugo vremena u službenoj i pismenoj upotrebi. Ta je prostorno-društvena raznolikost nastala iz vremenske koja se očitovala u zamjeni latinskoga jezika talijanskim. Suvremenici koji nemaju pregleda nad jezičnom raznolikosti u vremenu, zamjećuju je jedino kao prostorno-društvenu raznolikost. Uspoređivati se može samo organizacija tekstova koji se primaju u malom vremenskom razmaku. Budući razvoj nije dakle ništa drugo nego izbor među mogućnostima organizacije tekstova koje u danom času postoje za onoga koji bira. Te mu se mogućnosti ili nude od drugdje ili je neku od njih on sam prethodno stvorio. Ako izabere tu, govorimo o unutrašnjem razvoju.

Pozivati se, kako to mnogi čine, na razvoj protiv određenih norma književnoga jezika znači tražiti uvijek nove mogućnosti izbora, u nadi da će tada

⁷ Zadarski kartular, izd. V. Novak, Zagreb, 1959, str. 243. Prijevod: Ja Krešimir, kralj Hrvatske i Dalmacije, sin kralja Stjepana, po dopuštenju Lovre splitskoga nadbiskupa i svih biskupa našega kraljevstva i uz odobravanje našega vojvode Stjepana i ostalih hrvatskih velmoža dajem kraljevsku slobodu samostanu svete Marije zadarske koji je sagradila moja sestra Čika.

vlastiti jezik biti prihvaćen kao književna norma. Takav izbor vlastitoga jezika za književni može, dakako, pojedinca riješiti napora potrebnoga da nauči književni jezik. Neprilika je samo u tome što na području i u zajednici koja se služi nekim književnim jezikom ima mnogo vrlo različitih tipova osobnih jezika (idiolekata). Osnovna je svrha književnoga jezika da prevlada tu raznolikost i da omogući ujednačeno i djelotvorno priopćavanje jezičnih obavijesti na čitavom području i u čitavoj zajednici. Težnja za novim izborom u kojem će se kao književni jezik izabrati vlastiti idiolekt u suprotnosti je dakle s osnovnom zadaćom književnoga jezika. Svakome je jasno da književni jezik u nekim društvenim slojevima i u nekim sferama života smanjuje jezičnu raznolikost u prostoru. Ali njegova se funkcija time ne iscrpljuje. On smanjuje i raznolikost u vremenu. Možemo kazati da je glavna funkcija književnoga jezika da smanjuje jezičnu raznolikost. Smanjivanje raznolikosti na nekom prostoru i u nekom vremenskom razdoblju samo u dva aspekta jedne te iste osnovne funkcije književnoga jezika i on ih obje vrši istovremeno, i to time što njegovo postojanje smanjuje ili čak posve isključuje mogućnost izbora jezika na kojem će se proizvoditi tekstovi u nekim društvenim sredinama i područjima društvenoga života. Samim se time za ta područja života i te društvene sredine smanjuje ili dokida jezična raznolikost, i to kako u prostoru tako i u vremenu.

Kolika je korist od smanjenja prostorne raznolikosti, svi lako uviđaju, no rjeđe se misli na to kako je i smanjenje jezične raznolikosti u vremenu korisno i važno. Svako razvijenije društvo pohranjuje mnogo obavijesti preznakovljenih u jezik. Dosta je samo pomisliti na sadržaje naših knjižnica, arhiva i na dokumentaciju što je skupljaju naučne ustanove. Vađenje tih pohranjenih podataka važno je za normalni život i napredak društva i u buduće će biti sve važnije. No velika vremenska raznolikost jezika otežava to vađenje sasvim jednako kao i prostorna. Nije potrebno isticati što npr. za kulturu jednoga naroda znači smanjenje vremenske raznolikosti. Zbog toga je i Lj. Jonke⁸ u anketi koja je prethodila Novosadskom dogovoru vrlo ispravno istakao da se smanjenje prostorne raznolikosti koje su organizatori ankete htjeli postići ne smije ostvariti tako da se vremenska raznolikost toliko poveća da se bitno smanji mogućnost vađenja pohranjenih obavijesti. Od takve bi reforme bilo više štete nego koristi. Lj. Jonke je kod toga najviše mislio na kontinuitet literarne kulture, ali bi se takvo povećanje vremenske raznolikosti štetno očitivalo na svim područjima gdje se vadi pohranjena jezična obavijest. Doživio sam već više puta da su obrazovani i zainteresirani ljudi odbili da čitaju vrijedna i zanimljiva izdanja Matice hrvatske iz prošlog stoljeća, i to samo zbog »čudnoga starog jezika«. Nema sumnje da je za nas gubitak što književni jezik u posljednjem stoljeću nije uspio više smanjiti vremensku raznolikost. Dok se u zapadnoj Evropi u znanosti upotrebljavao samo latinski jezik, lako su se vadili svi jezični podaci pohranjeni sve od rimskih

⁸ Letopis MS, 130 (1954), knj. 373, sv. 5, str. 359.

vremena. Danas je znanost što se toga tiče u mnogo težem položaju. Veliko smanjenje vremenske raznolikosti koje se postizalo time što su se znanstveni tekstovi proizvodili samo na latinskom jeziku bilo je izvanredno korisno. Upotreba latinskoga jezika napuštena je zbog drugih nekih svojih nedostataka, ali je time izgubljena i golema prednost.

Književna norma smanjuje dakle jezičnu raznolikost i u tome je treba svim silama pomagati. Gdje god postoji norma ojačana tradicijom i bar djelomičnom navikom, treba je još više učvršćivati, a ne lakoumno mijenjati i osporavati joj vrijednost, kako bi jezik tobože postao suvremeniji. Od toga književni jezik može postati samo manje svrhovit i time manje prikladan da se njime služi razvijena i napredna društvena zajednica. Književnoj normi i njezinim zastupnicima treba pomoći da suzbiju pokušaj da se sadašnji naš književni jezik zamjenjuje drugima. Zašto bismo prihvatili kao književan jezik u kojem se ne kaže *milijun* nego *milion* kad već postoji utvrđena norma i tradicija po kojoj se taj veliki broj u našem književnom jeziku kaže *milijun*. Neko je vrijeme postojalo kolebanje između dvaju oblika, ali je onda prevladao *milijun* jer je u skladu sa sustavom koji se primjenjivao kod preuzimanja stranih riječi, usp. *limun*, *špijun*, *Antun*. Početno kolebanje riješilo se u skladu sa sustavom i sad ga ne treba opet stvarati. Kad je jednom preuzeta strana riječ, ne valja je ponovo preuzimati i narušavati uravnotežen sustav. Time se uvodi nov književni jezik i povećava se jezična raznolikost u vremenu mjesto da se nastoji smanjiti. Književna se norma mora, dakako, suprotstaviti nepotrebnom povećavanju vremenske raznolikosti. Ima dosta primjera gdje se normiranje književnoga jezika susreće sa sličnim pojavama. Kad već postoje u našem književnom rječniku *marseljeza* i *giljotina*, zašto da se prihvaća jezik koji umjesto tih riječi ima *marsejeza* i *gijotina*? Kad je u našem književnom jeziku jasno razgraničena upotreba i značenje glagola *izvesti* i *izvaditi*, zašto da se prihvati kao književan jezik u kojem se ovo tradicijom učvršćeno razgraničenje narušava upotrebom imenice *izvod* tamo gdje po sustavu treba *izvadak*.⁹ Književna norma mora se također suprotstaviti uvođenju pomodnih riječi iz razgovornoga u književni jezik. Nema tako nikakva razloga da se u književni jezik pored *tačke* prihvati *punkt*, i pored *jednogrbe deve* — *dromedar*.

Promjena u sustavnim odnosima u jeziku sprema se postepenim pomicanjem prosječne čestote u upotrebi pojedinih elemenata. Takva su pomicanja u čestoti neizbježna jer čestota ostvarenja pojedinih elemenata u tekstovima zavisi i od sadržaja koji se u jezičnoj vijesti uobličuje, a sadržaji o kojima se govori neprekidno se mijenjaju. Tako se danas riječi *sokolar*, *kočija*, *vlastelin* i *sluga* u tekstovima mnogo rjeđe ostvaruju nego nekad. Baš te promjene u čestoti čini se, prema današnjem stanju nauke o jeziku, da su osnovna pokretačka snaga unutrašnjega jezičnog razvoja. Ali tamo gdje se to može, norma se književnoga jezika mora suprotstaviti naglim promjenama u čestoti ostvarivanja nekih ele-

⁹ Usp. Jezik, X, str. 95–96 i XI, str. 126–127.

menata jezičnoga sustava jer samo tako može izbjeći povećanju jezične raznolikosti u vremenu. Uzimamo kao primjer čestotni odnos između pridjevske i prijedložne konstrukcije: Može se kazati *Slavistički odsjek* i *Odsjek za slavistiku*, *Fonetski zavod* i *Zavod za fonetiku*. No neobično je i gotovo nemoguće reći *Slavenskofilološki odsjek*, a mnogo je vjerojatnije *Odsjek za slavensku filologiju*. To može postati povod da se radi ujednačenosti i tamo gdje je pridjevska konstrukcija moguća i prikladna izabere prijedložna. To će dovesti do velikoga povećanja čestote prijedložne konstrukcije i do smanjenja čestote pridjevske konstrukcije. Time se jezični sustav još nije promijenio jer su i dalje moguće obje konstrukcije. No ovakva promjena čestote može dovesti do toga da se stvori nov jezični sustav koji ne predviđa u takvim slučajevima pridjevske konstrukcije. Ako se to desi, povećala se jezična raznolikost u vremenu i tekstovi koji ostvaruju pridjevske konstrukcije više se ne mogu lako raščlanjivati. Njihov jezik postaje »čudan i star«. Zbog toga norma književnoga jezika mora sprečavati da dođe do drastične promjene u čestoti tih konstrukcija time što će u nekim položajima pridjevskoj konstrukciji dati prednost. Norme ne mogu, dakako, spriječiti jezični razvoj, ali mu se moraju stalno suprotstavljati da bi književni jezik mogao vršiti svoju osnovnu funkciju, a to je da u najpovoljnijoj za dane prilike mjeri smanji jezičnu raznolikost u prostoru i vremenu.

UTVRĐIVANJE KVANTITATIVNIH ODNOSA U HRVATSKOSRPSKOM JEZIKU

Božidar Finka

U hrvatskosrpskom se jeziku sačuvala razlika u kvantiteti samoglasnika i u slogu pod naglaskom i u nenaglašenim slogovima. Premda dugi nenaglašeni samoglasnici mogu biti samo u slogovima iza naglašenih, nisu svi samoglasnici iza naglašenih dugi, nego katkad mogu biti dugi, katkad kratki, a ispred mogu biti samo kratki. U sustavu hrvatskosrpskog jezika prikazanom u gramatičkim priručnicima kvantitativni su odnosi prilično stabilizirani. Govori se o dugim i kratkim naglascima i o nenaglašenoj dužini i kraćini kao o posebnoj osobitosti našega jezika. Pisci se naših jezičnih priručnika doista trude da tu osobitost svojstvenu hrvatskosrpskom jeziku ne samo registriraju nego i da potanko utvrde kvantitetu za sve jezične tipove, odnosno pojedinačno za sve posebne jezične jedinice. U pojedinostima ima među njima neslaganja, ali se u načelu svi slažu, tj. svi priznaju da je razlika u kvantiteti bitna fiziološka i funkcionalna značajka našeg jezika. Iako je to tako, u gramatičkim priručnicima nema ni traga podacima ne samo u apsolutnim nego čak ni o relativnim kvantitativnim odnosima između samoglasnika u slogovima pod različitim naglascima ili u nenaglašenim slogovima. Općenito se samo kaže da je samoglasnik u slogu pod određenim